

DARKO NOVAKOVIĆ
Filozofski fakultet
Zagreb

UDK 871 : 378.4

CILJEVI SVEUČILIŠNE NASTAVE ANTIČKE KNJIŽEVNOSTI

Abstract: 1. The criteria for designing university programmes of ancient literature. 3. Study of ancient literature in contemporary classical scholarship. 3. A need to stimulate the interest for theoretical aspects of ancient literary texts. 4. Conclusion.

Katalog kriterija koje nastavni predmet mora uvažavati da bi se na prihvatljiv način konstituirao nije velik i obično ne izaziva veće načelne prijepore. Treba respektirati aktualnu razinu znanstvenog područja (a), relevantne karakteristike društvene grupe kojoj se znanje posreduje (b), društveni interes (c) i metodičku ostvarljivost programa (d). Teorijski se, nema sumnje, s razlogom može tvrditi da je svaki od tih kriterija podjednako važan: praktično, u specifičnim okolnostima, bilo koji među njima može postati važnijim od ostalih.

Čini mi se da danas, kad je riječ o sveučilišnoj nastavi antičke književnosti u našoj sredini, posljednji par kriterija ipak stoji u drugom planu. *Metodički kriterij*, koliko god važan bio, kronološki mora slijediti ostale, jer se o vještini prenošenja znanja može raspravljati tek kad je to znanje konstituirano i društveno vrednovano kao koristan nastavni sadržaj. Osim toga razloga, potiskivanju toga kriterija iz naše rasprave pridonosi i određeno povijesno iskustvo: ne znam ni za jedan program sveučilišne nastave antičke književnosti koji bi bio osporen isključivo zbog svoje metodičke neizvedivosti.

Društveni interes za antičku književnost presudno se očituje u sankcioniranju, a onda i financiranju, onih studijskih grupa na kojima se proučava antička književnost: klasične filologije u prvom redu, a potom i odvojenih predmeta latinskog jezika i rimske književnosti te grčkoga jezika i književnosti. Taj društveni interes, i njegovo materijalno očitovanje, jesu *condicio sine qua non* svakog bavljenja antičkom

književnošću, ali na taj se način, barem koliko je meni poznato o prilikama u nas, — na sreću ili na žalost — ni u čem bitnom ne utječe na formuliranje nastavnih programa koji nas ovdje zanimaju.

Krenuvši tako od kraja došli smo, preko četvrtog i trećeg kriterija, do drugoga, koji bi nas već s daleko više razloga morao tjerati na razmišljanje. *Društvena grupa* o kojoj je u našem slučaju riječ jesu, dakako, studenti klasičnih jezika i njihovih književnosti. Ti su studenti u našoj optici prvenstveno zanimljivi kao recipijenti antičkih književnih tekstova. Što je u takvim okolnostima logičnije nego da u pomoć pozovemo teoriju recepcije, koja je posljednjih petnaestak godina jedan od najglasnijih odvjetaka suvremene znanosti o književnosti?

Ipak, taj zdravorazumski savjet nije lako poslušati. Ponaјprije, teorija recepcije nije uspjela razviti neku općeobvezatnu metodu, ili skup metoda, kojih bi se u recepcijskim istraživanjima valjalo držati. I u njemačkoj znanosti o književnosti, domovini teorije recepcije, postoje ozbiljne razlike među pojedinim istraživačkim postupcima, ili, preciznije sporan je princip njihove hijerarhizacije. Treba li se, npr., recepcijom baviti prvenstveno empirijski, uzimajući u obzir samo tzv. „realne” čitaoce, ili psihološki, analizirajući psihički proces koji prati čitanje, ili možda epistemološki, proučavajući razliku između „konzumentskog” čitanja i čitanja koje ima u vidu potonju znanstvenu interpretaciju? Vjerojatno je da bismo taj metodološki spor u našem slučaju mogli riješiti u korist tzv. empirijskog pristupa. No i tada ostaje krajnje sporno kakvu bi vrijednost moglo imati istraživanje koje je ograničeno na tako malen uzorak kao što su, recimo, svi studenti klasične filologije u Jugoslaviji. Povrh toga, svatko od nas tko ima imalo iskustva s prijavnim ispitima zna kolike su oscilacije, u ovim burnim vremenima školskih mijena, čak i među bruošima uzastopnih generacija. Očigledno je da takvo istraživanje ne bi moglo biti jednokratno, već bi moralo potrajati barem nekoliko godina.

Usprkos svemu tomu, i načelnom oprezu i teškoj praktičnoj provedivosti, bilo bi besmisleno poricati kako bi nam svima bilo lakše kad bismo u ovakvu raspravljanju imali barem nekakvu dokumentarnu bazu. No kako je nemamo, i kako nema izgleda da je uskoro dobijemo, a problem je pretežno važan da bismo ga jednostavno mimoišli, morat ćemo ponuditi neke široke radne hipoteze.

U obrazovnom kurikulu budućeg studenta, dok je još u osnovnoj i srednjoj školi, supostoje i dirigitirana i spontana lektira. Prva se načelno temelji na vrijednosnim kriterijima, obuhvaća i neke antičke književne tekstove, ali nema

sumnje da je u golemoj prevazi novovjekovna književnost: da u nuždi pojednostavimo, književnost od romantizma navamo. Druga je lektira nesumnjivo utjecajnije od prve i redovno seže još pliće u prošlost: u njoj, barem ponekad, ima mjesta za pustolovne romane, romane detekcije, tzv. „ljubiće”, stripove, a neki utjecaj zacijelo imaju i djela suvremene „ozbiljne” književnosti: moderna lirika, moderne drame i, dakako, moderni romani.

Kakve zaključke iz svega toga možemo izvesti? Ponajprije, u materijalnom smislu, dirigirana nam lektira, i da je pala na najplodnije tlo, ne može mnogo pomoći. Spontana nam lektira u tom pogledu može pomoći još manje: teško je, osim u slučajevima aberantnih individualnih izbora, ozbiljno računati s mogućnošću da neki omladinac samoinicijativno uzme u ruke neki antički književni tekst. Na ovoj, vrlo apstraktnoj razini razmatranja, nije teško doći do još gorčih zaključaka: neki se književni oblici, visoko vrednovani u antičkoj književnoj tradiciji, praktički ne mogu naći ni u jednoj od spomenutih lektira (npr. ode, elegije, himne, ditirambi), a neki su zastupljeni nerazmjerno malo (npr. ep, epigram, pismo itd.).

Slika se doista na doimlje ohrabrujuće. Pokušat ću, međutim, nešto kasnije pokazati zašto smatram da krajnjem pesimizmu ipak nema mjesta i da odnos snaga nije beznadno na štetu našeg predmeta. No prije toga valja se pozabaviti posljednjim, hijerarhijski zacijelo prvim, od četiriju kriterija koje smo spomenuli na početku.

Kakva je, dakle, *aktualna znanstvena situacija* u klasičnoj filologiji?

„Sveučilišna disciplina klasična filologija nalazi se u stanju snažne izoliranosti. Njezino se istraživanje previše okreće samo oko sebe: ne nalazi spomena vrijedno tržište ni kod predstavnika srodnih disciplina, ni kod gimnazijskih kolega, a ni u široj javnosti. Tiskani produkti grecista i latinista gotovo su u cijelosti državno subvencionirana *specialissima* u vrlo malim nakladama, koja završavaju obično u javnim znanstvenim bibliotekama i u rukama tuceta recenzenta.” Ovi su šokantni reci citat, neposredan im je povod situacija u njemačkoj klasičnoj filologiji sedamdesetih godina ovog stoljeća, ali ciljaju, dakako, daleko šire; njihov je autor stručnoj javnosti dobro poznat: jedan od najagilnijih suvremenih njemačkih klasičnih filologa, Manfred Fuhrmann¹.

Fuhrmann nije osamljeni disident. Još 1965. izdao je Uvo Hölscher knjižicu ominozna naslova: „Die Chance des Unbehagens” (Göttingen 1965). Njegova argumentacija dije-

¹ M. Fuhrmann, *Alte Sprachen in der Krise?*, Stuttgart 1976, str. 34.

lom se podudara s Fuhrmannovom, dijelom je od nje različita, ali dijagnoza obojice jednako je alarmantna. Napokon, da ne zlostavljam s primjerima: s nešto manje analize i s mnogo više vehemencije isto je nezadovoljstvo očitovala grupa američkih filologa koja je 1962. pokrenula časopis „Arion” (usp. „Arion” 1/1, 1962, str. 3—7).

Vratimo se Fuhrmannu i onomu što nas ovdje neposredno zanima: kako se u suvremenoj klasičnoj filologiji proučava antička književnost. Pošto je ustvrdio da se suvremena klasična filologija gotovo isključivo bavi kritikom teksta i pojedinačnom interpretacijom, Fuhrmann supostavlja takvu praksu praksi suvremene znanosti o književnosti i, očekivano nemilosrdno, pobraja prvog najkrupnije nedostatke: neažuriranost pojmovnog i terminološkog inventara, neadekvatnu književnopovijesnu periodizaciju, nedovoljan genološki interes, izbjegavanja književnosocioloških i recepcijskih tema, neuvažavanje impulsa koji dolazi iz antičke znanosti o književnosti, nedostatak metodološke refleksije². Ilustraciju za svoje teze Fuhrmann je, između ostaloga, našao uspoređujući dva godišta „Hermesa” i dvaju njegovih uglednih neofiloloških parnjaka „Euphoriona” i „Germanisch-Romanische Monatsschrift”. U oba slučaja oko dvije trećine priloga bavi se pojedinačnim interpretacijama, no dok u neofilološkim časopisima preostalu trećinu čine književnoteorijske i metodološke teme, a naročito radovi posvećeni teorijskim i povijesnim aspektima književnih vrsta, u „Hermesu” od toga gotovo nema ni traga: riječ je uglavnom o tekstovnoj kritici, povijesnim, kulturnopovijesnim, religijskim i filozofijskim temama³. Očigledno je da je u golemoj prevlasti ono što bih volio zvati internom problematikom antičke književne povijesti: posrijedi su radovi u kojima ili postignuti rezultati ili primijenjene metode ili — nerijetko — oboje teško mogu naći odjeka izvan granica klasične filologije.

Doduše, valja reći i to da se zahvaljujući upravo takvoj tradiciji klasična filologija ni u vrijeme najjačih ahistorijskih književnoznanstvenih struja (prisjetimo se radikalne stilističke kritike ili bliskog čitanja) nije prestala baviti antičkim književnim tekstovima kao povijesnim kategorijama. Ali nije izbjegla drugu zamku: ograničila se na jednu jedinu književnu povijest, otklonivši gotovo svaki interes za ono što se u evropskoj književnosti zbivalo poslije antike.

Velika je iluzija da nam je dovoljno samo pošteno zaranjanje u građu i „pogled iznutra”: „Kao što nam jedno jedino književno djelo ne može reći što je književnost, tako nam jedna epoha ne može otvoriti vidike potrebne za spo-

² M. Fuhrmann, o.c., str. 61—62.

³ M. Fuhrmann, o.c., str. 64—65.

znaju povijesti“⁴. Dakako, to ne znači da nam takvo koncentriranje interesa i truda na ono što je pojedinačno, na detalj, nije donijelo i mnogo doista vrijednih rezultata. Ali — da se okoristim ponuđenim nazivom — rezultata koji su samo za internu upotrebu. Subspecijalizacija je postala sudbina stručnjaka za antičku književnost. Biti, primjerice, gotovo isključivo „Petronius —“ ili „Lucian scholar“ odavno nije nikakvo čudo, gotovo da je velika pohvala. Tužno nedjelotvornom doimlje se u tom kontekstu davna primjedba velikoga Mommsena, koju u spomenutoj knjižici navodi Hölscher: „Aber die Besten von uns empfinden es, dass wir Fachmänner geworden sind“⁵.

Kakav se „pozitivan program“ može ponuditi u takvoj situaciji?

Jasno je da u proučavanju, a potom i nastavi antičke književnosti ponovno treba pobuditi interes za teorijsku dimenziju književne umjetnine. Svojevrsan zazor pred „teoretiziranjem“ kao jalovim poslom, uz toliko navodno neriješenih navodno konkretnih poslova, ne može se braniti ničim, pa čak ni nepobitnom činjenicom da u suvremenoj znanosti o književnosti supostoje teorijske orijentacije koje su ponekad u ozbiljnom sukobu. Od teorije je, uostalom, nemoguće pobjeći. Kao što je jednom zgodom rekao poznati ekonomist J. M. Keynes: ekonomisti koji ne vole teoriju ili tvrde da se bolje snalaze bez nje, jednostavno se još uvijek drže neke starije teorije. Napokon, izvan naših radova, očigledno sazrijeva svijest o hijerarhiji književnoznanstvenih interesnih područja. Književna teorija, imali smo nedavno prilike pročitati rezolutnu formulaciju Harald Frickea, tvori osnovu književnoznanstvenoga rada, a ne tek jednu od njegovih disciplina⁶.

Nije nam ovdje cilj zagovarati bilo koju suvremenu književnoteorijsku orijentaciju. Stalo nam je jednostavno do pomaka interesa prema onomu što je u književnom tekstu nadindividualno. Kako se taj pomak može ostvariti?

(1) Mislim, ponajprije, da se antička književnost prema lo odmjerava o poslijeantičku književnost. Imam prvenstveno u vidu pojedinačne tekstove i njima nadređene generičke koncepte, ali u obzir dolazi bilo koja druga instancija u procesu književne komunikacije: autor, medij, čitalac. Dakako, i tu je važno što hoćemo postići: neće biti dobro ako se supostavljanje dvaju autora završi kao ogled u komparativnom biografizmu ili — što je vjerojatno aktualnija opasnost — da dva izolirana teksta u holističkom zanosu pokušamo in-

⁴ V. Žmegač, *Književnost i zbilja*, Zagreb 1982, str. 59.

⁵ Usp. U. Hölscher, o.c., str. 20

⁶ Usp. H. Fricke, *Uloga teorije i iskustva u znanosti o književnosti*, Umjetnost riječi XXVI (1982), br. 3—4, str. 203—212.

terpretirati kao srodne „estetičke cjeline” u kojima se rješavaju isti nadvremenski problemi umjetnosti. Mislim da su skromniji ciljevi i ostvarljiviji i prihvatljiviji. Primjerice, narativna strategija u Petronijevu „Satirikonu” vabi na usporedbu s nizom djela moderne književnosti u kojima je pripovjedač moralni — i narativni — autsajder. Da bismo došli do relevantna zaključka, ne moramo se baviti totalitetom Petronijeva romana i onoga teksta, koji god bio, koji smo mu supostavili. Ili: raspravljanje o grčkoj tragediji moralo bi uključivati teorijsko određene tragedije i tragičnoga, a do tih se pojmova, znamo, stiže kroz povijest: zašto bi stoga bilo loše ako ista mjerila okušamo na elizabetanskoj tragediji? Primjere je moguće nizati i dalje: grčki ljubavni romani i suvremeni „ljubići” nude vrlo provokativnu recepcijsku analogiju, da ne spominjem Parryjev slučaj i to koliko plodonosna može biti inteligentna usporedba medija. Vjerujem da je jasno što je cilj ovakvih izleta izvan antike: nije riječ o stjecanju „činjeničnih” znanja o poslijeantičkoj književnosti nego, s jedne strane, posrijedi je održavanje svijesti o jedinstvenom području proučavanja u kojem načelno vrijede ista pravila i, s druge strane, time se učvršćuje spoznaja da se o onom što je antičko ili tipično antičko može raspravljati tek kad imamo svijest o tome što nije antičko.

(2) Drugi put za poticanje književnoteorijskog interesa u proučavanju antičke književnosti vidim u tome da se antičkim književnim tekstovima pristupi s pojmovnim aparatom suvremene književne teorije. Međusebno ignoriranje suvremene književne teorije i klasične filologije ne vodi ničemu dobru, ni za prvu ni za drugu. Neosporno je, s jedne strane, da je suvremena književna teorija — barem na nekim područjima — doista bitno napredovala: dostajat će ovdje da podsjetim na rezultate teorije naracije. S druge strane, tako bogata književna tradicija kao što je antička, koja bi morala biti jedan od temeljnih kamena kušnje za mnoge književnoteorijske konstrukcije, jednostavno ostaje po strani: književni su teoretičari rijetko kompetentni stručnjaci za antičku književnost, a klasični se filolozi, znamo, tradicionalno ustežu od bavljenja književnom teorijom. U posljednjem dijelu netom izrečene tvrdnje leži ono što bi nas moralo najviše tištati. Posao klasičnih filologa ne bi se smio sastojati samo u tome da na antičkim književnim tekstovima korigiraju ili osnažuju teorijske postavke pristigle „izvana” — iako je i to pošten posao od kojega ne treba zazirati: trebalo bi, što češće i što više, nalazeći uporište u antičkoj književnoj tradiciji, formulirati književnoteorijske teze koje će tada netko drugi, na nekom drugom književnopovijesnom materijalu, afirmirati ili osporavati.

(3) Jedan od najprikladnijih instrumenata za poticanje teorijskoga interesa za antičke književne tekstove oduvijek je ležao u našim rukama, ali smo se rijetko kada znali njime svrsishodno koristiti. Riječ je o autonomnoj, grčkoj i rimskoj književnoj znanosti. Nama ne nedostaju objektivni, i prilično iscrpni, prikazi antičke književne znanosti, ne nedostaju temeljiti radovi o ključnim tekstovima, poput obaju „Pjesničkih umijeća“, spisa „O uzvišenom“, Demetrijeva traktata „O stilu“ itd. Ono što nam nedostaje jest angažiran prikaz te baštine koji bi polazio s neke konzistentne teorijske pozicije, bez iluzornih pokušaja da se ta građa neutralno izloži „iznutra“, kao da naš pogled „izvana“ ionako nije uvjetovan svim onim što se u književnoj znanosti odigralo od antike do danas. (Izuzetak, tek djelomičan, predstavlja Russelov „*Criticism in Antiquity*“, London 1981). Antičkoj književnoj znanosti ne treba apologetike, pogotovu ne one koja se sakriva iza metodološki neobranjive postavke da je ta književna znanost, zato što je neposredno pratila antičku književnu produkciju, njezin najbolji tumač. Studentima treba jasno reći čega ima, ali im isto tako pošteno valja pokazati čega nema. Treba im, na primjer, skrenuti pažnju na to da antička književna znanost, uza svu onu vrhunsku poeziju koju je imala nadohvat ruke, ne zna za pojam simbola, da uza svu onu neponovljivu tragičku produkciju ne zna ni za kakvu definiciju tragičnog, da nudi takve analitičke postupke za narativne tekstove koji su uglavnom površni, ponekad i irelevantni — itd. Dakako, taj katalog nedostataka nije samom sebi svrha, kao što nije ograničen samo na antičku književnu znanost: bijelih područja poznaje i suvremena književna teorija. Krajnji je cilj takvih odmjerenja u tome da se pokuša objasniti zašto nema onoga čega nema, da se uoči kako i teorijski modeli svoju aktualnost duguju određenom povijesnom kontekstu.

Nakon ovakva kurzornog obrazloženja „reformističkog“ prijedloga jedno pitanje zacijelo visi u zraku: neće li se na taj način proučavanje antičke književnosti ugušiti u teoretiziranju i komparatističkim izletima?

Ne. Još uvijek bi moralo biti mjesta i za ono što sam nazvao internom književnopovijesnom problematikom, još uvijek bi, ako je potrebna ilustracija, moralo biti mjesta za istraživanja koja hoće ustanoviti dug Katulov prema helenističkoj književnoj tradiciji. Nema, ipak, sumnje da takva istraživanja ne bi smjela imati prevagu nad ostalima. No čak i u takvoj miroljubivoj formulaciji moramo biti svjesni da naša atraktivnost, i za kolege najrodnijih interesa kao što su neofilolozi, ne leži u tome. Teško je, također, vjerovati da u tome može ležati naš najveći doprinos totalitetu književne znanosti. Napokon, u našem je slučaju otegotna okol-

nost i to što se tom istom internom problematikom različiti proučavaoci u evropskoj književnoj tradiciji bave već gotovo dvije i pol tisuće godina: doista je teško vjerovati da su naše najbolje godine tek pred nama.

Argument, ne najmanje važan, u korist naglašenijega interesa za teorijske aspekte antičke književnosti jest i to što takav pristup ne zahtijeva nikakvu prethodnu vrijednosno obilježenu studentovu lektiru. Teorija naracije dobro se može obrazlagati i na romanima detekcije iz pretpostavljene studentove spontane lektire i na grčkim ljubavnim romanima; funkcionalnoj analizi „nosilaca radnje” mogu se dobro podvrći i Krležine drame i grčke tragedije i nova komedija.

Ako mi je na kraju dopuštena jedna samoispovjedna primjedba: predobro sam svjestan da nemamo ni snage ni volje da se iscrpljujemo samo u raspravama poput ove. No svi smo, također, svjesni i toga da svaka znanstvena disciplina, doduše, uživa razdoblja relativne stabilnosti, kad se područje njezina interesa i njezin metodički repertorij smatraju samorazumljivima, ali i toga da takva razdoblja ne traju vječno. Ako mi *hic et nunc* moramo imati odgovore i na najneugodnija pitanja, onda je to zbog toga što danas u klasičnoj filologiji, duboko sam uvjeren, ništa samo po sebi nije jasno: ni baštinjene granice predmeta, ni tradicionalni ciljevi istraživanja, ni putovi koji do tih ciljeva vode.

SUMMARY

Dariko Novaković: TEACHING OBJECTIVES IN UNIVERSITY PROGRAMMES OF ANCIENT LITERATURE

Despite some bitter criticism in the last two decades, a great number of classical scholars still devote the bulk of their time and ability to internal problems of ancient literary history, showing little or no interest for theoretical aspects of ancient literature. This widespread aversion for „idle theorising” is also reflected in university teaching, which, *exceptis excipiendis*, seldom takes into account even the most obvious achievements of modern literary theory. Therefore, if we want to avoid widening of the gap between classical scholarship and modern criticism, a considerable shift of interest in favour of literary theory is needed in classical studies. This can be achieved in several ways. (I) Instead of pursuing **Stoff- and Motivgeschichte** one should try to find **typological** congruencies among various ancient and non-ancient literary texts; (II) ancient literary texts should be approached from a modern literary-theoretical standpoint; (III) relevant parts of ancient and modern literary criticism should be contrasted in order to find **historical** reasons underlying **theoretical** models.